THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT VAN DE NEDERLANDSE
GEREFORMEERDE KERKEN TE UTRECHT

Dansen op toekomstmuziek
Verkenning van een trinitarisch-pneumatologisch heilsnarratief in tijden van ecologische crisis

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE THEOLOGIE,

OP GEZAG VAN DE RECTOR DR. G. HARINCK,

ZO GOD WIL IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

OP VRIJDAG 2 OKTOBER 2026

TE 15.00 UUR IN DE JANSKERK,

JANSKERKHOF 26 TE UTRECHT

door

Arnold Reimer Frederik Westerbeek
Geboren 8 december 1970 te Apeldoorn

Promotoren:	Prof. dr. J.M. Burger
	Prof. dr. P.B.A. Smit, Universiteit Utrecht
Beoordelingscommissie:	Prof. dr. G. van den Brink, Vrije Universiteit Amsterdam
	Prof. dr. D.M.L. Onnekink
	Dr. K.L. Bom, Protestantse Theologische Universiteit
	Dr. E. van Urk
	Dr. H.U. de Vries

De publicatie van dit proefschrift is mede mogelijk gemaakt door het Willibrord Publicatiefonds.

Inhoud

Hoofdstuk 1. Op zoek naar een hoopvolle aardse spiritualiteit 11

1.1 Inleiding: de spirituele crisis van een leven uit verbinding 11

1.1.1 Paul Kingsnorth: Some deep, old power rolling through it all 11

1.1.2 Een leven uit verbinding en het verlies van het heilige 12

1.1.3 Een sprakeloze Kerk? 14

1.2 De vraag naar een theologie van relationaliteit en belichaming 16

1.2.1 Een hervertelling van het heilsnarratief 16

1.2.2 Een pneumatologisch perspectief: Deep Pneumatology 19

1.2.3 Pentecostale en charismatische theologie: een smalle pneumatologie 20

1.2.4 Ecologische theologie en spiritualiteit 21

1.3 Verkenning van een hernieuwd heilsnarratief vanuit pneumatologisch perspectief 22

1.3.1 De perichorese als sleutelmetafoor 22

1.3.2 Onderzoeksvraag en kernbegrippen 23

1.4 Methode: sleutelmetafoor, criteria en bronnen 27

1.4.1 Sleutelmetafoor 27

1.4.2 Criteria 28

1.4.3 Bronnen 29

1.5 Routekaart van dit onderzoek 30

Hoofdstuk 2. Perichorese (1): De dans van God 33

2.1 Inleiding: een behulpzame metafoor? 33

2.2 Jürgen Moltmann en de perichorese 34

2.2.1 De trinitarische wending: Karl Barth en Karl Rahner 34

2.2.2 Moltmann: eerst drie, dan één 36

2.2.3 Perichorese: een gemeenschap van drie personen 38

2.2.4 Perichorese: open naar de schepping 38

2.2.5 Problematische punten in het voorstel van Moltmann 39

2.3 Wolfhart Pannenberg en de perichorese 41

2.3.1 Persoon: zelfdifferentiatie en afhankelijkheid 42

2.3.2 Triniteit: wederkerige relaties én samenspel 44

2.3.3 De winst van het voorstel van Pannenberg 44

2.3.4 Problematische punten in het voorstel van Pannenberg 45

2.4 Blijvende kritiek: te veel eigentijdse projectie 46

2.4.1 Gijsbert van den Brink: de voornaamste bezwaren weerlegd 47

2.4.2 In hoeverre is het perichoresebegrip te herleiden tot de Cappadocische Vaders? 48
2.5 Het perichoresebegrip bij de oosters-orthodoxe theologen 49
2.5.1 Etymologie en lading 50
2.5.2 Cappadocische Vaders en perichorese 51
2.5.3 Johannes van Damascus: de triniteit als perichoretische gemeenschap 54
2.5.4 Resumé: een eeuwige, drievuldige beweging van liefde 57
2.6 Thomas Weinandy en de Geest van het zoonschap 57
2.6.1 Geen volgordelijkheid maar simultane voortbrenging 58
2.6.2 Perichorese als ervaren werkelijkheid 60
2.6.3 Resumé: in de Geest krijgen wij deel aan het perichoretische leven van de triniteit 61
2.7 Conclusies: een overtuigende en mogelijk behulpzame metafoor? 61
2.7.1 Het perichoresebegrip en de beoordelingscriteria 62
2.7.2 Maar ook als dans? 64
2.8 Wat duidt het perichoresebegrip aan als sleutelmetafoor? 66
2.8.1 De perichorese als metafoor voor de triniteit 67
2.8.2 De perichorese als sleutelmetafoor in de theologie 68

Hoofdstuk 3. Perichorese (2): De Geest en de schepping 69
3.1 Inleiding: een trinitarisch-pneumatologisch heilsnarratief 69
3.1.1 De dans van de schepping en de rol van de Geest 69
3.1.2 De heilige Geest als vrouwelijk 70
3.2 De Geest is medeschepper 73
3.2.1 De Geest die het leven geeft 73
3.2.2 Geest, schepping en perichorese 74
3.2.3 Een perichorese van ongelijksoortige constituenten? 77
3.2.4 Een perichoretisch samenspel: de Geest als componist en als muziek 78
3.3 Jan Veenhof: is de Geest werkzaam als energie of persoon? 80
3.3.1 De Geest als kracht die hemel en aarde verbindt 81
3.3.2 De Geest als universele energie 84
3.4 Elizabeth Theokritoff: een panentheïstische kosmologie 85
3.4.1 Een oosters-orthodox perspectief: twee helften van een paradox 86
3.4.2 Wat levert dit op? 89
3.5 Graham Tomlin: een pneumatologisch heilsnarratief 90
3.5.1 De Geest gaat uit van de triniteit en nodigt de schepping in Gods liefde 91
3.5.2 De uitgestorte Geest als voorsmaak van de toekomst 92
3.5.3 De Geest werkt in de wereld 93

3.5.4 Een zwakke plek in dit heilsnarratief van Tomlin 94
3.5.5 Wat levert dit op? 95
3.6 Hans Burger: de Geest is in de gebrokenheid en het lijden 96
3.6.1 Een lijdende en zuchtende schepping 96
3.6.2 Een zuchtende Geest en een *theologia crucis* 97
3.6.3 Wat levert dit op? 98
3.7 Conclusies: een trinitarisch-pneumatologisch heilsnarratief en de sleutelmetafoor 99

Hoofdstuk 4. Heil maakt alles heel (1): Heil, Koninkrijk en Geest 103
4.1 Inleiding: heil als heelheid voor de schepping? 103
4.1.1 De rauwe realiteit van een schepping in doodsnood 103
4.1.2 Een breder heilsbegrip 104
4.2 Typologieën van het westerse heilsbegrip 105
4.2.1 Rooms-katholieke theologie 105
4.2.2 Gereformeerd-protestantse theologie 107
4.2.3 Evangelische theologie 109
4.2.4 Modern-protestantse theologie 111
4.3 Kritiek vanuit het wereldwijde christendom 112
4.3.1 Heil als sociale gerechtigheid 113
4.3.2 Heil als ecologische gerechtigheid 116
4.3.3 Heil als genezing en bevrijding 118
4.4 Het Bijbelse taalveld 119
4.4.1 Een veelheid aan begrippen 119
4.4.2 Een verscheidenheid in modellen en metaforen 121
4.4.3 Shalom als omvattend heilsbegrip 122
4.5 Walter Brueggemann: Heil als *shalom* 123
4.5.1 Shalom: één gemeenschap die samenleeft in harmonie 123
4.5.2 Drie dimensies van shalom 124
4.5.3 Shalom als kritische norm en opdracht 125
4.5.4 Shalom en de sleutelmetafoor van de perichorese 125
4.6 Heelheid en Koninkrijk: Jürgen Moltmann en Wolfhart Pannenberg 126
4.6.1 Moltmann: Gods toekomst geeft hoop voor nu 126
4.6.2 Pannenberg: Gods heil komt ons tegemoet vanuit de toekomst 128
4.6.3 Wat levert dit op? 130
4.7 Frank D. Macchia: Koninkrijk als doop met de Geest 131
4.7.1 Participatie en bekrachtiging door de Geest 131

4.7.2 Eschatologisch perspectief: de doop van de schepping 133
4.8 Conclusies: heil is holistisch en perichoretisch 134

Hoofdstuk 5. Heil maakt alles heel (2): Een ecologisch perspectief 137
5.1 Inleiding: de aard van het heil vanuit ecologisch perspectief..... 137
5.2 Heelheid en de herontdekking van de gemeenschap van de schepping..... 138
5.2.1 Elizabeth A. Johnson en het *kinship*-model..... 139
5.2.2 Richard Bauckham en de *community of creation*..... 143
5.2.3 Laudato Si' en Laudate Deum: een integrale ecologie 146
5.2.4 Rewilding: ecologische samenhang en een goede schepping..... 151
5.2.5 Resumerend: heil is ecologisch en omvat de samenhang van de schepping..... 156
5.3 Een paradigmaverschuiving van antropocentrisch naar ecocentrisch? 156
5.3.1 *Deep Ecology* en ecocentrisme..... 156
5.3.2 David Bookless: een theocentrisch perspectief..... 157
5.3.3 Heelheid door aanbidding en vreugde 158
5.3.4 Heelheid door Gods aanwezigheid: de sabbat..... 161
5.3.5 Heelheid door het *ervaren* van Gods aanwezigheid 162
5.3.6 Resumerend: heil is theocentrisch en omvat Gods aanwezigheid in de schepping..... 166
5.4 Welke positie en rol heeft de mens dan in de schepping?..... 166
5.4.1 Eva van Urk: *imago Dei* en de mens als unieke soort..... 167
5.4.2 Rentmeester van de schepping? 169
5.4.3 Matthijs de Jong: niet koninklijk maar priesterlijk 171
5.4.4 Richard Bauckham: niet priesterlijk maar koninklijk..... 172
5.4.5 Elizabeth Theokritoff: priesters in een kosmische liturgie 174
5.4.6 Een drievoudige roeping: koninklijk, priesterlijk en profetisch..... 177
5.4.7 Resumerend: heil omvat een bijzondere, meebewegende rol van mensen..... 179
5.5 Conclusies: heelheid voor de schepping is een perichoretisch samenspel 179

Hoofdstuk 6. Perichoretisch leven: doordrenkt met de Geest van de toekomst 183
6.1 Inleiding: de rol van mensen in het heilsnarratief..... 183
6.2 De missie van de Zoon vanuit het perspectief van de Geest..... 184
6.2.1 Pneumatologie en christologie: onlosmakelijk verbonden 184
6.2.2 Pinksteren als *telos* van de missie van Jezus 185
6.3 Jezus als de laatste Adam 187
6.3.1 Archetype van de nieuwe mens 187

6.3.2 Functionele en ontologische eenheid met God 189
6.3.3 Door de Geest worden wij opgenomen in Christus 190
6.4 De Kerk als initiatie in het leven door de Geest 191
6.4.1 Uitstorting, inlijving en zending 191
6.4.2 Koinōnia en perichorese 192
6.4.3 Wat levert dit op? 194
6.5 Perichoretisch leven: delen in de zalving als drievoudige roeping (munus triplex) 196
6.5.1 Het munus triplex: diepe wortels 196
6.5.2 Kees van der Kooi: de Kerk krijgt deel aan de toekomst 197
6.5.3 De drievoudige roeping en heil als heelheid (shalom) 198
6.5.4 Wat levert dit op? 200
6.6 Perichoretisch leven: in de gemeenschap van de schepping 201
6.6.1 Gijsbert van den Brink: het *munus triplex* in ecologisch perspectief 201
6.6.2 Norman Wirzba: een heilig weefwerk 203
6.6.3 Elizabeth Theokritoff: de nieuwe mens en de herstelde relatie met de natuur 206
6.6.4 Belang voor deze studie 209
6.7 Perichoretisch leven: prefiguratie van de toekomstige wereld 209
6.7.1 Peter-Ben Smit: de Kerk als anticiperende gemeenschap 210
6.7.2 Prefiguratie binnen een trinitarisch-pneumatologisch narratief (perichorese) 213
6.8 Conclusies: perichoretisch leven met God en de schepping 215

Hoofdstuk 7. Dansen op toekomstmuziek 219

7.1 Inleiding: Verkenning van een trinitarisch-pneumatologisch heilsnarratief in tijden van ecologische crisis 219
7.1.1 Criteria voor een hernieuwd heilsnarratief 219
7.1.2 Onderzoeksvragen en opzet van dit hoofdstuk 220
7.2 De perichorese als sleutelmetafoor 221
7.2.1 De metafoor van de perichorese in haar toepassing op de triniteit 222
7.2.2 Een overtuigende metafoor, ook als dans 223
7.2.3 Een normatief conceptueel kader voor de perichorese als sleutelmetafoor 223
7.3 De onderscheiden rol van de Geest in de verhouding van God met de schepping 224
7.3.1 Een perichoretische verhouding tussen God en schepping in de Geest 224
7.3.2 Een eschatologisch panentheïsme 225
7.4 Heil als heelheid voor de schepping 225
7.4.1 Heelheid als holistisch begrip: shalom 226
7.4.2 Heelheid als ecologisch en theocentrisch begrip: integral ecology 227

7.5 De rol van mensen in het heilsnarratief 227
7.5.1 Meebewegen in een spirituele ecologie 228
7.5.2 Meebewegen als prefiguratie in de Geest 228
7.6 Dansen op toekomstmuziek - contouren van een trinitarisch-pneumatologisch heilsnarratief 229
7.6.1 De dans van God 229
7.6.2 De dans van de schepping 230
7.6.3 De dans van de kerk 231
7.7 Eindconclusie en suggesties voor verder onderzoek 232
7.7.1 Een behulpzame metafoor 232
7.7.2 Ecologische theologie en charismatische vernieuwing 232
7.7.3 Suggesties voor verder onderzoek 233

Bibliografie 237
Samenvatting 257
Summary 261
Over de auteur 264

Samenvatting

Dansen op toekomstmuziek. Verkenning van een trinitarisch-pneumatologisch heilsnarratief in tijden van ecologische crisis

De ecologische crisis van de 21e eeuw duidt op een onderliggende spirituele crisis in het Westen: we zijn uit verbinding geraakt en hebben het heilige verloren. Om te resoneren in deze culturele context, lijkt een hervertelling van het christelijke heilsverhaal nodig – een hervertelling die spreekt over de diepe verbondenheid van alles dat leeft op aarde, over heelheid en hoop, en over de schepping als vindplaats van God. Dit onderzoek verkent de omtrekken van zo'n verhaal vanuit het perspectief van de pneumatologie. Hierbij fungeert een begrip uit de vroegchristelijke en oosters-orthodoxe traditie als sleutelmetafoor, de *perichorese*.
In dit onderzoek luidt de hoofdvraag als volgt:

> Hoe kan een trinitarisch-pneumatologisch narratief worden vormgegeven rond het heil als heelheid voor de schepping en de rol van de mens daarin, waarbij de perichorese fungeert als sleutelmetafoor?

De perichorese als sleutelmetafoor

In **hoofdstuk 2** werd allereerst een conceptueel kader vastgesteld voor de sleutelmetafoor van de perichorese. Het vertrekpunt hierbij is het perichoresebegrip in zijn toepassing op de triniteit. Is het in die toepassing een overtuigende metafoor? Dit hoofdstuk keek naar de herintroductie van het perichoresebegrip in de westerse theologie door Jürgen Moltmann, naar het latere ontwerp van Wolfhart Pannenberg en naar kritiek hierop. Vervolgens werd gekeken naar een aantal meer recente studies naar de oorspronkelijke betekenis van het perichoresebegrip in het trinitarische denken van de Cappadocische Vaders en Johannes van Damascus. Aan het eind van hoofdstuk 2 kon worden vastgesteld dat de perichorese een overtuigende metafoor is in haar toepassing op de triniteit, mits recht wordt gedaan aan de oorspronkelijke betekenis in de oosterse traditie. Die betekenis kon helder worden gedefinieerd (2.8.1).
Vervolgens kon worden vastgesteld wat de metafoor van de perichorese conceptueel uitdrukt, los van haar toepassing op de triniteit (2.8.2). Aan de hand van dit conceptuele kader kon in het vervolg van het onderzoek worden verkend of deze sleutelmetafoor behulpzaam is in de verduidelijking van 1) een heilsnarratief vanuit trinitarisch-pneumatologisch perspectief, 2) de aard van het heil als heelheid voor de schepping, en 3) de rol van mensen in het heilsnarratief.

Een perichoretische verhouding tussen God en de schepping in de Geest

In **hoofdstuk 3** werd de eigen rol van de Geest in de verhouding van God tot de schepping verkend, als eerste aanzet tot een trinitarisch-pneumatologisch heilsnarratief. Dankzij de metafoor van de perichorese in haar toepassing op de triniteit, kwam de eigen rol van de Geest in de schepping scherper in beeld. Zoals de Geest een constituerende rol heeft in de immanente triniteit, zo heeft de Geest ook in Gods handelen naar de schepping toe een constituerende rol. Bovendien dringt Gods Geest in de schepping door en is in haar werkzaam als Gods immanente aanwezigheid. Hierbij houdt de sleutelmetafoor van de perichorese de perspectieven van immanentie en transcendentie, en van de Geest als energie en als persoon, op spanning.

We zagen dat de sleutelmetafoor van de perichorese ook kan worden toegepast op de verhouding tussen God en schepping in de Geest, ondanks dat hier sprake is van asymmetrische verhoudingen. De sleutelmetafoor verhelderde hoe gesproken kan worden over een diepe, relationeel-ontologische verbondenheid tussen God en schepping. Elizabeth Theokritoff maakte duidelijk dat dit vanuit de oosters-orthodoxe traditie begrepen kan worden als een panentheïstische kosmologie.
Het narratief dat zich in hoofdstuk 3 aftekent, reikt een *Deep Pneumatology* aan, waarbij de sleutelmetafoor van de perichorese borgt dat deze Geest geen ongespecificeerde Geest is, maar onlosmakelijk de Geest van de Vader en de Zoon.

Heil als heelheid voor de schepping: shalom

In **hoofdstuk 4** werd verkend in hoeverre heil inderdaad kan worden begrepen als heelheid voor de schepping en hoe dit zich verhoudt tot de notie van het Koninkrijk van God en tot een pneumatologisch perspectief. Door een typologisch overzicht van het heilsbegrip in vier significante stromingen in de westerse theologie en van kritiek die hierop kwam vanuit het wereldwijde christendom, kwamen acht theologische belangen in beeld, waartoe een hernieuwd heilsnarratief zich te verhouden heeft. Duidelijk werd dat deze belangen goed geborgd worden in het ontwerp van Frank D. Macchia, die voortbouwt op het werk van Moltmann en Pannenberg.
We zagen dat het heilsbegrip als heelheid voor de schepping resoneert in het Hebreeuwse begrip *shalom*, dat duidt op holistische heelheid voor alle dimensies van het schepselmatige bestaan en harmonie in de onderlinge samenhang van die dimensies. Walter Brueggemann reikte hiervoor een conceptueel kader aan, waarin drie dimensies van heil (kosmisch, historisch-politiek en persoonlijk) samenhangen in perichoretische verhoudingen.
Er is een tweede reden om de aard van het heil te herkennen als perichoretisch, zo maakten Moltmann en Pannenberg duidelijk: heelheid is onlosmakelijk verbonden met het deel krijgen aan de perichoretische gemeenschap van Vader, Zoon en Geest. Macchia reikte vervolgens een overtuigend pneumatologisch perspectief aan door de metafoor van de doop met de Geest te betrekken op Gods eschatologische inwoning in de hele schepping.

Heelheid als ecologisch en theocentrisch begrip: integrale ecologie

In **hoofdstuk 5** werd verkend in hoeverre ecologische theologie helpt om het heilsbegrip te concretiseren. Ook werd onderzocht wat dit betekent voor het heilsnarratief: gaat het nog wel om heil voor mensen of is het ecocentrisch? We zagen dat de schepping in beeld kwam als een perichoretische gemeenschap: alles bestaat in relatie tot het andere en maakt het bestaan van het andere mogelijk, in een onlosmakelijke ecologische samenhang en dynamiek, waarvan ook de mens deel is. Heil als heelheid voor de schepping duidt op balans in de samenhang en dynamiek van het geheel, zodat het leven floreert. De encycliek *Laudato Si'* reikte daarvoor een conceptueel kader aan: *integrale ecologie*. We zagen dat het heilsnarratief niet antropocentrisch of ecocentrisch zou moeten zijn, maar *theocentrisch*: de schepping zal pas werkelijk heel zijn, wanneer ze volkomen hersteld is in haar verhouding met God.
Ook zagen we dat heelheid voor de schepping pas volledig kan zijn als mensen hun roeping beantwoorden: als schepselen onder de schepselen (niet buiten of boven de bredere schepping, maar als deel van de gemeenschap van de schepping), in gerichtheid op de Schepper en op het floreren van de hele schepping. Die roeping heeft koninklijke, priesterlijke en profetische dimensies, die samenhangen in perichoretische verhoudingen.

Perichoretisch leven in een spirituele ecologie: Deeper Ecology en prefiguratie

Hoofdstuk 6 onderzocht de rol van mensen in het heilsnarratief. Het lijden van de schepping hangt samen met de zonde van mensen en daarom is het lijden en sterven van Jezus Christus ook in een trinitarisch-pneumatologisch heilsnarratief een cruciaal moment. Maar Macchia liet zien dat de missie van Jezus culmineert in het moment dat Hij zijn Geestvervulde leven opent voor de schepping. Pinksteren is geen naschrift bij zijn missie, maar het doel ervan (*telos*), met oog op de doordrenking van de hele schepping met Gods aanwezigheid. Door de doop met de Geest delen gelovigen in zijn perichoretische leven als archetypische mens (laatste Adam): ze worden geheroriënteerd op de Vader en mogen in Christus meebewegen met de Geest. Daarmee krijgen ze ook deel aan de bemiddeling van het heil voor de schepping. Hun beweging naar binnen, dieper in God, gaat samen met de beweging naar buiten, omdat de perichoretische gemeenschap van de triniteit ook naar buiten gericht en verwelkomend is.
Theokritoff maakte duidelijk dat we de perichoretische rol van mensen moeten begrijpen vanuit het oosters-orthodoxe perspectief van de schepping als een *spirituele ecologie*, waarin alle schepselen onlosmakelijk zijn verbonden met elkaar en met God (*Deeper Ecology*). Vanuit dit beeld en de sleutelmetafoor van de perichorese, is de rol van mensen te typeren als een perichoretische trialoog van wederkerige relaties tussen mensen, de schepping en God, waarin het initiatief bij God ligt (theonome reciprociteit).
Het onderzoek maakte duidelijk dat het perichoretische leven van de christelijke gemeenschap kan worden begrepen als prefiguratie: een voorafschaduwing van Gods nieuwe wereld, terwijl ze tegelijk voorbij zichzelf wijst. Het theologische prefiguratiebegrip kon conceptueel verrijkt worden vanuit de politieke filosofie, maar vervolgens kon het ook verdiept worden vanuit de inzichten die in dit onderzoek in beeld kwamen.

In **hoofdstuk 7** werden de bevindingen samengevat en geëvalueerd. Drie sets van criteria werden langs het trinitarisch-pneumatologisch heilsnarratief gelegd dat zich in dit onderzoek aftekent (missiologische randvoorwaarden, theologische belangen vanuit de heilsleer en de vijf criteria voor een sleutelmetafoor). Vervolgens konden de omtrekken van dit narratief nogmaals worden geschetst, onder de noemers van de dans van God (trinitarische perichorese), de dans van de schepping (spirituele ecologie) en de dans van de Kerk (perichoretisch leven en prefiguratie).

Summary

Dancing to the Music of the Future: Towards A Trinitarian-Pneumatological Account of Salvation in an Ecological Age

The ecological crisis of the twenty-first century points to a deeper spiritual crisis in the West: we have become disengaged and have lost our sense of the sacred. In order to resonate within this cultural context, a rearticulation of the Christian narrative of salvation appears necessary—one that speaks of the profound interconnectedness of all living beings on earth, of wholeness and hope, and of creation as a locus of divine presence. This study explores the contours of such a narrative from the perspective of pneumatology. A concept drawn from the early Christian and Eastern Orthodox tradition—*perichoresis*—functions as the key metaphor.
The central research question guiding this study is as follows:

> How might a trinitarian-pneumatological account of salvation be articulated as the wholeness of creation and the participation of humanity within it, with perichoresis serving as its key metaphor?

Perichoresis as Key Metaphor

Chapter 2 establishes a conceptual framework for the key metaphor of *perichoresis*. The point of departure is its application within trinitarian theology. Is it a compelling metaphor in this context? The chapter examines the reintroduction of *perichoresis* into Western theology by Jürgen Moltmann, the subsequent constructive proposal of Wolfhart Pannenberg, and critical responses to both. It then turns to more recent studies concerning the original meaning of *perichoresis* in the trinitarian thought of the Cappadocian Fathers and John of Damascus.
The chapter concludes that *perichoresis* constitutes a persuasive metaphor in its trinitarian application, provided that due weight is given to its original meaning within the Eastern tradition. That meaning is defined with conceptual clarity (2.8.1). Subsequently, the study identifies what the metaphor expresses conceptually, apart from its specific trinitarian application (2.8.2). On the basis of this framework, the remainder of the research investigates whether this key metaphor illuminates (1) a trinitarian-pneumatological narrative of salvation, (2) the nature of salvation as wholeness for creation, and (3) the vocation of humanity within this salvific narrative.

A Perichoretic Relation between God and Creation in the Spirit

Chapter 3 explores the distinctive role of the Spirit in God's relation to creation as a first step towards articulating a trinitarian-pneumatological narrative of salvation. Through the metaphor of *perichoresis* in its trinitarian application, the Spirit's constitutive role becomes more sharply defined. Just as the Spirit has a constitutive role within the immanent Trinity, so too the Spirit has a constitutive role in God's action towards creation. Moreover, the Spirit penetrates creation and is active within it as God's immanent presence. The key metaphor sustains a creative tension between immanence and transcendence, and between the Spirit understood as energy and as person.
The study argues that *perichoresis* may also be applied analogically to the relation between God and creation in the Spirit, notwithstanding the asymmetry of that relation. The metaphor clarifies how one may speak of a profound relational-ontological interconnectedness between God and creation. Drawing on Elizabeth Theokritoff, this interconnectedness may be interpreted within an Eastern Orthodox framework as a form of panentheistic cosmology.

The narrative emerging in this chapter may be described as a *Deep Pneumatology*, in which the metaphor of *perichoresis* safeguards the confession that the Spirit is not an unspecified spiritual force, but inseparably the Spirit of the Father and the Son.

Salvation as Wholeness for Creation: Shalom

Chapter 4 examines to what extent salvation may indeed be understood as wholeness for creation, and how this relates to the notion of the Kingdom of God and to a pneumatological perspective. A typological overview of soteriology in four significant currents within Western theology, together with critiques arising from global Christianity, identifies eight theological concerns to which a renewed salvific narrative must attend. These concerns are shown to be coherently integrated within the proposal of Frank D. Macchia, who builds upon the work of Moltmann and Pannenberg.
The understanding of salvation as wholeness resonates with the Hebrew concept of *shalom*, denoting holistic well-being across all dimensions of creaturely existence and harmony in their interrelatedness. Walter Brueggemann provides a conceptual framework in which three dimensions of salvation—cosmic, historical-political, and personal—are interwoven in perichoretic relations.
A second reason for recognising salvation as perichoretic is advanced by Moltmann and Pannenberg: wholeness is inseparable from participation in the perichoretic communion of Father, Son, and Spirit. Macchia further develops a compelling pneumatological perspective by interpreting Spirit baptism as God's eschatological indwelling of the whole creation.

Wholeness as Ecological and Theocentric: Integral Ecology

Chapter 5 explores how ecological theology may help to concretise the understanding of salvation. It also asks whether such a perspective renders the narrative anthropocentric or ecocentric. Creation emerges as a perichoretic community: all beings exist in relation to others and enable one another's existence within an inseparable ecological coherence and dynamic of which humanity forms part. Salvation as wholeness denotes balance within this relational dynamic, enabling life to flourish.
The encyclical *Laudato Si'* provides a conceptual framework in the notion of *integral ecology*. The study argues that the salvific narrative should be neither anthropocentric nor ecocentric, but *theocentric*: creation will be truly whole only when fully restored in its relation to God.
Wholeness for creation, moreover, cannot be realised apart from humanity's vocation. Human beings are called to live as creatures among creatures—not outside or above the broader community of creation, but within it—orientated towards the Creator and towards the flourishing of the whole. This vocation possesses royal, priestly, and prophetic dimensions, themselves interwoven in perichoretic relations.

Perichoretic Living in a Spiritual Ecology: Deeper Ecology and Prefiguration

Chapter 6 investigates the role of humanity within the salvific narrative. The suffering of creation is bound up with human sin; accordingly, the suffering and death of Jesus Christ remain central within a trinitarian-pneumatological account of salvation. Yet Macchia demonstrates that Jesus' mission culminates in the moment when he opens his Spirit-filled life to creation. Pentecost is not an appendix to his mission but its *telos*, oriented towards the permeation of the whole creation with God's presence.
Through Spirit baptism, believers share in Christ's perichoretic life as the archetypal human being—the last Adam. They are reoriented towards the Father and, in Christ, participate in the movement of the Spirit. In doing so, they share in the mediation of salvation for creation. The inward movement—deeper into God—coincides with an outward movement, for the perichoretic communion of the Trinity is itself outward-facing and hospitable.

Drawing on Theokritoff, the study interprets the human vocation within an Eastern Orthodox vision of creation as a spiritual ecology—*Deeper Ecology*—in which all creatures are inseparably related to one another and to God. Within this framework, the human role may be described as a perichoretic trialogue of reciprocal relations among humanity, creation, and God, in which the initiative remains with God (theonomous reciprocity).
The research further argues that the perichoretic life of the Christian community may be understood as prefiguration: an anticipatory embodiment of God's new world that simultaneously points beyond itself. The theological concept of prefiguration is enriched through dialogue with political philosophy and deepened by the insights developed throughout this study.

Conclusion

Chapter 7 summarises and evaluates the findings. Three sets of criteria are applied to the trinitarian-pneumatological narrative of salvation developed in this study: missiological conditions, theological concerns arising from soteriology, and five criteria for a key metaphor. The contours of the narrative are then recapitulated under three headings: the dance of God (trinitarian perichoresis), the dance of creation (spiritual ecology), and the dance of the Church (perichoretic living and prefiguration).